

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Korvela, Paul-Erik

Title: Poliittinen liike ja määrittelyn politiikka : italialaisesta fasismista ja sen tutkimuksesta

Year: 2008

Version: Published version

Copyright: © kirjoittaja(t)

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Korvela, P.-E. (2008). Poliittinen liike ja määrittelyn politiikka : italialaisesta fasismista ja sen tutkimuksesta. In P.-E. Korvela, & K. Lindroos (Eds.), *Avauksia poliittiseen ajatteluun* (pp. 147-168). Minerva Kustannus Oy . SoPhi, 109. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-492-111-4>

Paul-Erik Korvela

Poliittinen liike ja määrittelyn politiikka

Italialaisesta fasismista ja sen tutkimuksesta

Johdanto: fasismi vai fasismit

Fasismi on laajalti käytetty termi, joka on ambivalenssinsa vuoksi politiikan tutkimuksen kannalta mitä mielenkiintoisin. Sana itsessään juontaa juurensa antiikin Rooman liktorien (eräänlaisten virkamiesten henkivartijoiden) vitsakimppuun (*fasces*), joka symboloi järjestystä ja kurinpitovaltaa. Termin etymologiasta ei siten ole epäselvyyttä, mutta käsitteen epämääräisyyden vuoksi fasismiin liittyy poliittisia kiistoja. Toisin kuin esimerkiksi marxilaisuuden tapauksessa, fasismilla ei ole yhtenäistä ideologista ydintä tekstien muodossa. Osittain jo tästä syystä on hankala sanoa mitä fasismi on tai mitä se ei ole, tai mikä liike on fasistinen ja mikä ei. Siinä missä kommunistit voivat vedota Marxin kirjoituksiin ja heidän ideologiallaan oli kansainvälinen kattojärjestö (Komintern), olisi jo ajatuksen tasolla paradoksaalista että kaikkien maiden fasistit, siis eriasteiset nationalistit, liittyisivät yhteen. Myös ideologian käsite sinänsä on hankala ja epäselvä¹, joten yhdistelmänä kaksi termiä ”fasistinen” ja ”ideologia” näyttäytyvät entistä monitulkintaisempina.

Keskeisten tekstien puuttuminen ja eri maiden fasismien eroavaisuudet ovat käytännössä ”tyhjentäneet” fasismin käsitteen². Sillä voidaan viitata melkein mihin tahansa liikkeeseen, järjestelmään tai henkilöön, usein halventavassa tarkoituksessa. Liikkeet, joiden kannattajat itse julistautuisivat fasisteiksi, ovat todella harvassa. Keskustelu ”fasismin

minimistä” ei ole ratkennut ja on hankala määritellä miksi jotakin liikettä tulisi pitää fasistisena ja miksi jotakin toista ei. Monet tutkijat ovat yrittäneet määritellä ytimen, joka olisi yhteinen kaikille fasistisille liikkeille. Nämä määrittely-yritykset osoittautuvat kuitenkin kaikki lähemmässä tarkastelussa epätarkoiksi, sillä ne eivät koskaan päde kaikkiin fasistisina pidettyihin liikkeisiin ja joskus eivät juuri mihinkään niistä. Yleisesti näitä yrityksiä karakterisoi fasismin määrittelysen vastakohtien kautta.

Ei voida sanoa että esimerkiksi antisemitismi on fasismiin välttämättä kuuluva piirre, sillä se ei kuulunut Italian fasismiin sen alussa. Toisaalta fasismiin ei välttämättä liity antidemokraattisuus sinänsä: itse asiassa ajatuksena Italiassakin oli että Il Duce edustaa kansaa paremmin tai suoremmin kuin parlamentti. Kysymyksessä on siten parlamentaarisen tai edustuksellisen demokratian kritiikki, ei demokratian sinänsä, olkoonkin että kansan tahdon käytännössä katsottiin samaistuvan johtajan tahtoon³. Joissakin fasistisissa maissa taas toteutettiin hyvinkin liberaalia talouspolitiikkaa, joten liberalismiin vastaisuuskaan ei ole fasismin yleinen piirre. Myös rajanveto fasismin ja perinteisen sotilasdiktatuurin välillä on toisinaan hankalaa. Jotkut, kuten Gilbert Allardyce (1979), ovat ehdottaneet että koko termin käyttäminen yleisnimenä tulisi lopettaa koska fasisit eroavat toisistaan eri maissa substantiaalisesti ja pienintä yhteistä nimittäjää on verrattain hankala löytää (siis piirteitä, jotka kaikki fasistiset liikkeet sisältäisivät).

Ideologisen ytimen tai fasismin yleisen määritelmän etsiminen on joidenkin tutkijoiden mukaan alkanut muistuttaa tilannetta, jossa pimeässä huoneessa etsitään mustaa kissaa joka ei välttämättä edes ole huoneessa. Nähdäkseni tämä ongelma johtuu siitä, että termiä yritetään suotta yleistää alkuperäisen käyttöyhteytensä ulkopuolelle. Esimerkiksi Hitler ei koskaan kutsunut omaa liikettään fasistiseksi, eikä kansallissosialismia ole muutenkaan nähdäkseni syytä pitää fasistisena samassa mielessä kuin Italian fasismia, vaan se on kokonaan oma liikkeensä. Fasismiin käsitteen laajentaminen liittyy sen vastustajien toimintaan: tarvittiin termi, jota vastustaa. Toisen maailmansodan vaihtuessa kylmäksi sodaksi termi korvattiin usein totalitarismilla, kun kävi selväksi että myös Stalinin Neuvostoliitto piti saada sopimaan saman käsitteen alle Mussolinin Italian ja Hitlerin Saksan järjestelmien kanssa⁴. Poliitisten liikkeiden tapauksessa itse tutkimuskin on usein jossakin määrin politisoitunutta. Fasismi on tästä erinomainen esimerkki. Fasismiin määrittelyyn ovat vaikuttaneet vähintään yhtä paljon aiheen tutkijat kuin fasistit itse.

Halu nähdä fasismi yleisempänä poliittisena ilmiönä liittyä toisinaan ajatukseen siitä, että mikäli ”yksioikoisesti kiellämme mahdollisuuden selittää fasismia yleisenä poliittisena ilmiönä, olemme avuttomia selittämään sen mahdollisia uusia ilmentymiä” (Sundström 2007, 31). Tähän voisi tietysti vastata, että mikäli se ei ole yleinen poliittinen ilmiö vaan liittyy vain Italiassa sotien välillä syntyneeseen liikkeeseen, se ei yksinkertaisesti voi enää uusiutua. Voi syntyä liikkeitä, joissa on jotakin samaa kuin fasismissa, mutta fasismi itsessään ei voi uusiutua. Itse asiassa Italian fasismikin jäi monelta osin vajaaksi fasismin ”ideaaliryppistä”, eli fasistinen järjestelmä ei toteutunut täysin sellaisena kuin oli ajateltu. Jos sanaa halutaan ylipäättään käyttää viittaamaan mihinkään, oltiinpa fasismin yleisyydestä tai määritelmistä mitä mieltä tahansa, varmuudella fasistinen oli se Italiassa syntynyt liike, jonka johtajaksi Benito Mussolini (1883–1945) nousi. Toisin kuin monien muiden poliittisten -ismien tapauksessa, fasismille voidaan nimetä jopa hetki jolloin se syntyi. Se syntyi sunnuntaina 23.3.1919 Milanossa.

Artikkelissani käsittelen yhtäältä fasismin tutkimusta sekä sen luonnetta, ja toisaalta tiettyjä teemoja italialaisessa fasismissa ja sen aatteellisessa taustassa. Tarkoitukseni ei ole antaa kokonaiskuvaa fasismin synnystä tai tarjota uutta määritelmää fasismista, vaan keskittän huomion tiettyihin teemoihin ja vaikutteisiin. Tarkoitukseni ei ole myöskään esitellä laajaa joukkoa ”protofasisteja” – näkökulma, johon monet fasismin aatteellisesta taustasta jotakin kirjoittavat usein pitäytyvät⁵. On selvää, että osa fasismin keskeisistä ajatuksista muotoutui 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, tiettyjen ajattelijoiden aloittaessa intellektuaalisen kapinan massademokratiaa ja marxismia vastaan. Massojen pelko ja moraalisen degeneraation vastustaminen johti kyseiset ajattelijat eräänlaiseen tahtofilosofiaan, vitalismiin ja irrationalismiin. Kyseisten ajattelijoiden (mm. Bergson, Guenon, Nietzsche jne.) vaikutus fasismiin on kiistaton, mutta myös verrattain yleisesti tunnettu, joten en tässä esittele sitä sen tarkemmin. Esittelen seuraavassa muutamia keskeisiä kiistoja fasismin luonteesta ja sen tutkimukseen liittyvistä poliittisista aspekteista.

Fasismista ja sen tutkimisesta

Italialaisen fasismin, samoin kuin Saksan kansallissosialismin, tutkimuksessa painotetaan jostakin syystä verrattain usein muita kuin filosofisia tai aatteellisia syitä ko. liikkeiden synnyn taustalla. Fasismien kerrotaan esimerkiksi syntyneen ensimmäisen maailmansodan aiheut-

taman taloudellisen tilanteen vuoksi, Italian ensin Caporetossa ja sitten rauhanteossa kokeman nöyryytyksen vuoksi, kommunismin uhan vuoksi jne. Tosiasiassa fasismi ei tietenkään syntynyt aatteellisesta tyhjiöstä tai pelkkänä reaktiona taloudelliseen ja poliittiseen epäjärjestykseen. Aatehistoriaa tuntevat löytävät samankaltaisuuksia fasismien keskeisistä teemoista ja useista keskiaikaisista aatesuuntauksista⁶.

Ihmisten eriarvoisuuteen ja muihin fasistien keskeisiin ajatuksiin löytyy länsimaisesta poliittisesta ajattelusta huomattavasti enemmän edeltäjiä kuin vaikkapa ihmisten radikaalia tasa-arvoa ja yksityisomaisuuden sosialisoinnista ajaneelle kommunismille. Siten väitteisiin fasismien autogenesisistä tai reaktio-luonteesta on suhtauduttava varauksella. Fasismi on tiettyjen aiempien ajatuskulkujen verrattain looginen lopputulos tai niiden toisinto.

Tietoisesti tai tiedostamatta useat, erityisesti aikavälillä 1940–1970 kirjoitetut tutkimukset fasismista omaksuvat tietyn vasta-ideologian näkökulman. Sen sijaan että fasismin syntyä ja sen taustalla vaikuttaneita aatesuuntauksia yritettäisiin ymmärtää, tutkimusten tarkoituksena on usein tehdä ne naurettavaksi poimimalla esimerkiksi Mussolinin puheista kaikkein räikeimmät ylilyönnit tai omaksua muutoin valistava, jälkiviisas ja moralisoiva näkökulma⁷. Tähän liittyy myös tietty demonisointi, joka tahraa kaikki fasismien kanssa missään tekemisissä olleet automaattisesti epähenkilöiksi, joiden kaikki tekstit riippumatta kirjoitusvuodesta ovat joko ”tulevan” tai ”entisen” fasistin kirjoittamia⁸. Liian usein Italian fasismi myös niputetaan tutkimuksissa yhteen Saksan kansallissosialismin kanssa, vaikka kyseisten aatteiden välillä oli huomattavia eroja ja kilpailua. Sanomattakin on selvää, ettei tämä ole erityisen hedelmällinen lähtökohta *tutkimukselle*, siis jos yritetään päästä selvyyteen ilmiöstä, sen synnystä ja tavoitteista – eli jos toisin sanoen yritetään ymmärtää fasismin syntyä eikä vain vastustaa sitä. Ihailu ja vastustaminen ovat molemmat yhtä epähedelmällisiä lähtökohtia aatteen kuin aatteen tutkimukselle. Vastustajat tekevät vastustuksen kohteesta helposti eräänlaisen karikatyyrin, jonka sanomiksi he väittävät yhtä ja toista. Siten he usein konstruoivat tiedostamattaan itse argumentit joita haluavat vastustaa eivätkä siten ainakaan lisää ymmärrystä aiheesta vaikka motiivina olisikin päästä selvyyteen ilmiöstä jotta sen ”mahdollisia uusia ilmentymiä” voitaisiin vastustaa.

Joidenkin tulkintojen mukaan fasismilla tulisi tarkoittaa vain ja ainoastaan Italian fasismia ja esimerkiksi Saksan ”fasismi” on natsismia, Belgian ”fasismi” rexismia jne. Jos fasismia kuitenkin käytetään geneerisenä terminä, siis yleisnimenä tietyntyyppisille poliittisille liikkeille, sen ydin on sekä vasemmistolaisuuden että liberaalin individualismin

vastustuksessa. Fasistien ensisijainen tai ainoa vihollinen ei ollut kommunismi, vaikka tilanne esitetään usein juuri tämän vastakkainasettelun kautta. Tietysti on niin, että he esimerkiksi vastustivat yleisesti ajatusta siitä että luokkataistelu valtion sisällä olisi välttämätöntä kuten kommunistit väittivät, sillä fasistit uskoivat hyvin vahvasti valtion sisäisen harmonian mahdollisuuteen. Lukiessa esimerkiksi ”Fasististen intellektuellien manifestia” vuodelta 1925 tai Mussolinin (ja Giovanni Gentilen) kirjoittamaa vuonna 1932 julkaistua pamflettia ”La Dottrina del Fascismo” fasistien tärkeimmästä vihollisesta syntyy kuitenkin toisenlainen kuva. Suurimmaksi vastustajaksi nouseekin abstrakti liberalismi ja sen oletama yhteisöstä irtireväisty yksilö, jonka pitäisi saada kaikki oikeudet ilman mitään velvollisuuksia. Intellektuellien manifestissa esitetään myös että vanhan liberaalin politiikan heikkous liittyy yleiseen äänioikeuteen ja sen atomisoivaan, ihmisiä erilleen ajavaan vaikutukseen: vanha järjestelmä saattoi yksittäiset ihmiset ammattipoliitikkojen kontrollin alaisiksi ja näiden muodostamat koalitiot ajoivat omia taloudellisia erityisintressejään kansan kokonaisedun jäädessä siten taka-alalle⁹. Liberalismin atomisoivaa ja abstraktia luonnetta vastaan fasistit asettivat moraalisen yhteisön muodostavan isänmaan käsitteen. Tämä vastakkainasettelu liittyy oleellisesti erilaisiin käsityksiin valtiosta. Kolmas ja kommentaareissa monesti unohtettu vihollinen, joka oli yhteinen sekä Italian että Saksan fasisteille (mutta ei esimerkiksi Belgian rexisteille tai Lapuan liikkeelle), oli kristinusko.

Tässä yhteydessä en käy erityisemmin läpi tiettyjä fasismista esitettyjä tulkintoja, joihin lukeutuvat esim. tulkinta jonka mukaan fasismi oli Euroopan ”moraalinen katastrofi” (tai sen seuraus) joka vei edistystä ja kehitystä taaksepäin, joukkohysteria jne. (näistä ja muista keskeisistä tulkintalinjoista ks. De Felice 1995). En myöskään puutu fasismin tutkijoiden tavanomaisiin kysymyksiin, kuten esimerkiksi siihen oliko fasis-tihallinnon takana kansan yhteinen tuki ja yhteisymmärrys eli konsensus. Daniel Goldhagenin ”Hitler’s Willing Executioners” (1996), joka väitti vastaavan konsensuksen vallinneen Saksassa, on saanut osakseen kritiikkiä, mutta Italian tapauksessa konsensuksen löytymiseen liittyy osittain jopa helpotuksen tunne. Jos kaikki olivat sen takana, sitten historioitsijat ovat vain olleet liian ankaria fasis-tihallinnolle ja unohtaneet sen hyvät puolet, väitetään. Kliseet *fascismo bonario*sta ja *la dittatura all’acqua di rosa*sta saavat jälleen jalansijaa ja kollektiivinen syyllisyys, jos sitä koskaan olikaan, kääntyy kollektiiviseksi synninpäästöksi (ks. Corner 2002, 325). Tulkinta, jonka mukaan fasismi siis olikin vain hyväntahtoinen ja isänmaallinen liike, saa enenevässä määrin kannattajia

Italiassa ja keskustelu on osittain siirtynyt ns. Salon tasavallan¹⁰ maineen ”puhdistamiseen” ja antifasistien lokaamiseen (mt, 351).

Aatehistoriasta kiinnostuneelle tutkijalle on verrattain merkityksentöntä kannattiko aatetta koko kansa vai vain osa siitä. Mitään aatetta koskaan tuskin kannattaa tai on kannattanut *koko* kansa, joten kysymys on jo sinänsä merkitykseton tai toissijainen. Ei ole mieltä väittää että kaikki olivat aatteen takana, varsinkin jos otetaan huomioon squadristien väkivalta tiettyjä tahoja kohtaan ja toisinajattelijoiden (mm. Antonio Gramscin) vangitsemiset jne. Tietyllä tavalla unohdetaan, että kyseessä oli kuitenkin diktatuuri. Toisaalta olisi äärimmäisen tarpeellista avata tarkemmin erottelua demokratian ja diktatuurin välillä, niiden väliin kun mahtuu paljon harmaata aluetta. Diktatuuri voi olla hyväntahtoinen jos se toimii kansan parhaaksi, muttei anna ihmisten äänestää, kun taas demokratia voi toimia vain johtajien parasta ajatellen vaikka antaakin ihmisten äänestää. Usein tilanne onkin lähempänä ns. demokratuuria, mutta en tässä yhteydessä mene näihin sen tarkemmin.

Fasismien kannattukseen liittyy mielenkiintoinen tulkinta, jonka mukaan fasistinen hallinto, ovelan propagandan ja tyrannian avulla, huijasi ”kansan” tuen taakseen ja sai sen siten toimimaan vastoin objektiivisia intressejään¹¹. Massat olivat mukana fasismien nousussa, mutta ne olivat marxilaisessa näkemyksessä ”väärän tietoisuuden” vallassa tukiessaan hallintoa joka sorti niitä. Tähän liittyy monta ongelmallista aspektia. Ensinnäkin, ”kansalla” ei ole mitään objektiivisia intressejä joita voitaisiin edustaa, tai joita vastoin se voitaisiin saada toimimaan. Toisaalta ”kansan” on itsessään ongelmallinen käsite ja siksi tässä yhteydessä lainausmerkeissä. Kolmanneksi ajatus, että kukaan ei voisi aidosti kannattaa fasismien kaltaista aatetta, on jälkiviisastelua. Monet fasismien kannattajista näkivät sen ajavan juuri heidän intressejään ja toteuttavan heidän toiveitaan (ks. Gentile 1986, 204). Kansaa ei siis tarvinnut ”huijata” aatteen taakse, vaikkakin fasistien vaaleissa saamasta kannattuksesta on keskusteltu paljon, siis siitä missä määrin vapaita nuo vaalit olivat ja millä keinoin kannatus saatiin. Vuonna 1932 NSDAP sai Saksassa 37,3 prosenttia äänistä ja oli siten paikkamäärillä mitattuna suurin puolue. Muissa vaaleissa fasistit ovat pärjänneet keskimäärin huonommin, vaikkakin osittain tämä selittyy sillä että kansallissosialistisen Saksan laajentuminen teki käytännössä eri maiden omat fasistipuolueet tarpeettomiksi sulauttamalla ne omaan järjestelmäänsä.

Kannatusta puolueelle tuotettiin sekä Saksassa että Italiassa propagandan¹² avulla ja eräs fasismien suosion syistä liittyykin sen tehokkaaseen joukkoviestinnän hyödyntämiseen. Tuohon aikaan Italian maaseuduilla asuvat ihmiset tavoitettiin käytännössä vain menemällä paikalle, eikä

esimerkiksi kansan lukutaitoprosentti ollut kovin korkea. Siinä mielessä fasistien propagandan toimintaedellytykset olivat hyvät. Mutta ei ole syytä olettaa että intellektuellit olisivat jotenkin jääneet pois tästä kaikesta. Ei ollut siis niin että hyvin pieni eliitti olisi huijannut kaikki muut taakseen toimimaan vastoin omaa etuaan. Fasismien suurin kannatus tuli nimenomaan keskiluokasta. Älymystö oli mukana konsensuksen tuottamisessa, joskin tietysti myös anti-fasismissa¹³.

Italialaisen fasismien kenties kuuluisin tutkija, Renzo De Felice on korostanut, että italialaisen fasismien tutkimuksessa on erotettava toisistaan fasismi liikkeenä ja toisaalta fasismi hallintona (ks. Ledeen 1976, 270). Fasistinen regimi, eli fasismi hallintokoneistona, viittaa Mussolinin johtamaan autoritaariseen valtioon. Fasismi liikkeenä taas viittaa sen vallankumoukselliseen ja uutta luovaan aspektiin, joka oli tietyllä tavalla vastakkainen taantumuksellisen fasistisen valtion pyrkimyksille. Nämä eri aspektit kamppailivat todellisuudessa keskenään ja esimerkiksi Matteottin¹⁴ murhan jälkeisessä tilanteessa Mussolini joutui tasapainoilemaan niiden kannattajiensa välillä, jotka olisivat halunneet jatkaa fasistisen liikkeen vallankumousta ja hävittää Italian vanhan hallitsevan luokan, ja toisaalta niiden, jotka halusivat normalisoida tilanteen ja tuoda hallintoon uusia ryhmiä muuttamatta sitä kuitenkaan perusteellisesti (mt., 270).

Fasistinen regimi on ollut verrattain suosittu tutkimusaihe, mutta fasismi liikkeenä ei niinkään. De Felicen kirjoittaessa tutkimuksiaan teemaa koskevaa tutkimusta ohjasi hegemonisen aseman saavuttanut marxilainen tulkinta, jonka mukaan fasismi oli vain kapitalismin kriisi, keskiluokan taantumuksellinen halu päästä mukaan monopolikapitalismiin. Marxilaisesta näkökulmasta katsottuna tätä kriisiä käytti hyväkseen massojen kyynisellä manipuloinnilla Mussolini, jonka valtaannousu liittyi marxilaisten yleisemmässä katsannossa juuri kapitalismin kriisiin ja vastaavien autoritaaristen johtajien valtaannousuun muualla (Ledeen 1976, 272). Tämä hegemoninen tulkinta teki minkäänlaisen järkevän keskustelun tai tutkimuksen fasismista käytännössä mahdottomaksi: samoihin väitteisiin suhtauduttiin eri tavalla riippuen siitä esittikö niitä marxilainen vai joku muu. Ei-marxilaiset tulkinnat marginalisoitiin ja osittain ehkä tämänkin seurauksena fasismien tutkimus on edelleen verrattain alkuvaiheessa, niin Suomessa kuin kansainvälisestikin. Ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys aiheesta ilmestyi vuonna 2007¹⁵.

Fasismien intellektuaalinen inflaatio

Fasismien kohdalla on tapahtunut eräänlainen ”intellektuaalinen inflaatio” (ks. esim. Allardyce 1979). Sitä pidetään opportunistisena ja epä-älyllisenä liikkeenä¹⁶, ja jo ensimmäiset tulkinnat fasismista siirsivät sen tarkastelun tasolle, jossa fasisteja tulkitaan persoonattomien historiallisten voimien käskyläisinä ennemminkin kuin uutta luovina toimijoina. Tähän liittyvät tulkinnat, joiden mukaan fasismi oli vain tuotos ”massojen kapinasta”, ”sivilisaation moraalisesta kriisistä”, ”kapitalismin kriisiytymisestä”, ”modernisaatiosta” tai jostakin vastaavasta persoonattomasta tai välttämättömästä voimasta, joka aktualisoituakseen tarvitsi vain agentteja kuten fasistit. Oltiinpa näistä yli-inhimillisistä voimista mitä mieltä tahansa, niiden ympärillä pyörivä keskustelu joka tapauksessa sivuuttaa fasistien omat käsitykset siitä, mitä he olivat tekemässä – toisin sanoen fasismien filosofian. On selvää, ettei Auschwitz ja sen symboloima juutalaisten joukkotuho ole pelkän opportunistien tuotos. Lopullisen ratkaisun täytäntöönpano vielä sodan loppuhetkillä, lähes varman tappion lähestyessä, kertoo toimijoiden sitoutumisesta joihinkin ideoihin ja aatteisiin. Samalla se on myös todiste siitä, ettei kysymyksessä voinut olla mikään demagogiaan perustuva massojen huijaaminen (ks. mt, 383–384).

Opportunismi liittyy tulkintaan fasismista historiallisena negatiiviteettina. Väitetään, että fasismi ei ollut itsessään mitään, ainoastaan järjen, vapauden ja moraalin puutetta. Fasismilla ei tämän tulkinnan mukaan ollut ideologiaa tai aitoa kannatusta, vaan se tulisi nähdä poliittisen kansankiihottajan, siis Mussolinin, diktatorisena terrorihallintona. Fasismista onkin joissakin yhteyksissä puhuttu Italian ”fasistimiehityksenä” (fascist occupation), ikään kuin jokin vieras voima olisi valloittanut maan hetkellisesti (ks. Gentile 1986, 180). Tässä katsannossa Italian väitetään ajautuneen taloudelliseen alamäkeen ja korrupioon ja kaikki fasismien ”saavutukset” tulkitaan ainoastaan diktaattorin yrityksinä parantaa omaa kuvaansa. Tästä syystä, kuten Gentile on esittänyt (mt., 180), italialaiset historioitsijat olivat pitkään välinpitämättömiä fasismiin liittyvien ilmiöiden tutkimisen suhteen: massojen mobilisointi, intellektuellien organisointi liikkeen taakse, politiikan militarisoituminen, taiteen ja politiikan suhde, ja muut vastaavat ulottuvuudet fasismissa tulkittiin kaikki ainoastaan tyrannian instrumenteiksi eikä niihin kiinnitetty niiden historiallisina faktoina ansaitsemaa huomiota. Vanha anekdootti, jonka mukaan ”Mussolini sai junat kulkemaan ajallaan” pitää mitä ilmeisimmin historiallisesti paikkansa ja Mussolinin hallinto

on niitä harvoja hetkiä Italian historiassa kun mafia on ajettu aidosti ahtaalle¹⁷.

Taloudellisen ahdingon ja poliittisen epäjärjestyksen painottaminen aatehistoriallisten syiden sijaan voi olla eräs tapa yrittää irrationalisoida fasismi vain jonkin tietyn historiallisen tilanteen tuottamana huonona vaihtoehtona ja unohtaa että sillä oli taustalla teoreettis-filosofinen rakennelma jonka kehittelijät eivät kaikki suinkaan olleet älyllisesti keskinkertaisia opportunisteja, vaan enemmän tai vähemmän aidosti uskoivat asiansa oikeutukseen ja perustivat ajattelunsa tiettyihin traditioihin ja historiaan kuten kommunistitkin. Fasismien aatteellisten lähtökohtien väärinymmärrys on liittänyt sen usein pelkästään syndikalismiin tai nationalismiin aatteisiin. Tämä johtuu historiallisesta likinäköisyydestä, siis siitä että fasismien synnylle yritetään etsiä *välittömiä* edeltäjiä ja impulsseja tai vastakohtia. Fasismi esitetään universalismiin pyrkivän kommunismin vastakohtana, siis nationalistisena ja vain Italiaa ja sen kansaa koskevana, mutta tällöin unohdetaan sen universaali luonne. Fasistien tarkoitus ei ollut vain muuttaa Italiaa ja sen kansaa tai liittää Italiaan lisää alueita. Tosiasiassa fasistit tavoittelivat koko vuosituhatta eivätkä esimerkiksi vain jotakin osaa Istrian rannikosta. Tarkoituksena oli radikaalisti uuden aikakauden aloittaminen ja uuden ihmisen luominen, eikä tämä projekti suinkaan rajoittunut Italian rajojen sisäpuolelle. Fasismien taustalla oli filosofia, eikä se ollut vain Italian olojen uudelleenjärjestämiseen tähtäävä poliittinen liike.

Välittömistä edeltäjistä suurin vaikutus fasismiin oli futurismilla (yhteydestä ks. Härmänmaa 1997). Fasismien perustamiskokouksessa maaliskuussa 1919 futuristien vaikutus oli huomattava, sillä heidän vaatimuksensa yhteiskunnan modernisoimiseksi mm. yleisen äänioikeuden, kahdeksan tunnin työpäivän ja naisen aseman parantamisen (esim. avioeron sallimisen) avulla välittyivät fasistien ensimmäiseen ohjelmaan, joka tehtiin kaksi kuukautta myöhemmin¹⁸. Ohjelma oli varsin omituinen yhdistelmä, sillä siinä yhdistyivät veteraanien nationalismi, syndikalismi ja futuristien radikaalit modernit yhteiskuntakokeilut. Siinä vaadittiin edellä mainittujen lisäksi mm. ylähuoneen lakkauttamista, pääoman progressiivista verotusta, kirkon omaisuuden osittaista konfiskaatiota jne. Siten se olikin eräänlaista ”kansallissosialismia” (ks. Paxton 2004, 5), vaikkakin termin lanseerasi toki ruotsalainen Rudolf Kjellen, tarkoittaen sillä sosialismia, jossa solidaarisuus ei normaalisti sosialismista poiketen kohdistu luokkaan vaan kansaan. Ohjelmaan sisältyi myös tietty anti-intellektualistinen juonne ja kompromissien vastaisuus.

Italialaiseen fasismiin ja sen aatemaailmaan vaikutti myös Saksan kansallissosialismi, vaikkakin vaikutuksen määrää on hankala arvioida. Ainakin aluksi ko. aatteiden välillä oli jopa kilpailua ja Mussolini halusi näyttäytyä kansainvälisessä keskustelussa fasismin johtajana – paikka jonka Hitler siis käytännössä uhkasi häneltä viedä. Hitler oli aina selkeästi Mussolinin ihailija (jopa tämän jouduttua liittoutuneiden vangiksi, josta natsit joutuivat hänet vapauttamaan), mutta toiseen suuntaan ihailu ei ilmeisesti ollut aina yhtä selkeää. Mussolinin ja Hitlerin tavattua ensimmäisen kerran Venetsiassa vuonna 1934 Italian johtaja väitetysti sanoi ensimmäiseksi tapaamisen jälkeen Hitleristä yksinkertaisesti: ”Lui é matto” (”Hän on hullu”). Selkein yhteys on Italian vuoden 1938 rotulait. Tässäkin tapauksessa vaikutuksen määrä ja syy on ambivalentti. Toisaalta on väitetty että ne omaksuttiin reaalipoliittisista syistä, koska Italia tarvitsi Abessinian miehityksen jälkeen Saksan tukea kansainvälisessä politiikassa, Kansainliiton asettauduttua Italiaa vastaan ko. kysymyksessä. Toisaalta taas juuri kyseinen vastustus sai Mussolinin ilmeisesti vakuuttuneeksi kansainvälisen juutalaisten salaliiton olemassaolosta (ks. Germino 1964, 117). Italian rotulait olivat kuitenkin erilaisia kuin Saksan: siinä missä rotu oli natseille biologinen, pitivät italialaiset rotua kulttuurisena. Natseille juutalainen oli syntynyt ja pysyi juutalaisena ja arjalainen arjalaisena, mutta Italian fasisteille muutos oli mahdollinen ja heidän pyrkimyksensä olikin tuottaa uusi ”rotu”. Vaikka Italian rotulaeissa todettiin että juutalaiset eivät kuulu italialaisten kanssa samaan kulttuuriseen rotuun, ei juutalaisia käytännössä vainottu ennen vuotta 1943 perustettua Salon tasavaltaa, joka oli natsien nukkehallitus. Koko sodan aikana Italiasta luovutettiin Saksaan n. 7 000 juutalaista, kaikki vuoden 1943 jälkeen.

Fasismiin opportunistisiin perustuvalla logiikalla on väitetty, että fasisteilla ei ollut minkäänlaista talousteoriaa (vaan että he olivat tässäkin suhteessa opportunisteja ja omaksuivat milloin mitäkin aineksia yhdeksi kokonaisuudeksi)¹⁹. Samalla logiikalla on ”unohdettu” että fasismilla oli myös filosofia. Mussolinin omaan ”harhautukseen” uskoen fasismin aatteelliseen panteoniin ja siten proto-fasisteiksi on luettu mm. absolutismin ja vahvan valtion traditio (mm. Machiavelli, Bodin, Hobbes), elitistit (mm. Nietzsche), irrationalistit (mm. Bergson) ja pragmatistit (mm. James).

Mussolinin harhautuksella tarkoitan sitä, että Mussolini todistetusti luki nuoruutensa sosialistiaikoina erityisesti marxilaisia ja anarkisteja Marxista Rosa Luxemburgiin. Tätä ei enää pidetty sopivana taustana fasismin johtajalle, joten hänen lukemisiaan hieman kaunisteltiin. Samoin hän kritisoi nuoruutensa kirjoituksissa mm. Georges Sorelia, jonka

nosti myöhemmin aatteelliseksi oppi-isäkseen. Toisaalta hän kirjoitti ainoastaan kaksi suoraan tiettyyn ajattelijaan liittyvää artikkelia, toisen Nietzschestä ja toisen Machiavellista. Jälkimmäinen oli väitetysti johdanto Ducen väitöskirjaan Bolognan yliopistolle (jota ei siis koskaan ilmestynyt). Mussolinilta kysyttiin useampaan otteeseen ketkä ajattelijat ovat eniten vaikuttaneet häneen. Hän antoi ainakin kaksi eri vastausta tähän kysymykseen, mutta molemmissa mainittiin seuraavat kolme: Machiavelli, Nietzsche ja William James.

Fasismien intellektuaalisen historian tutkimisessa on muuan erityinen ongelma. Aatehistoria nimittäin etenee tutkimuksessaan usein sitaattien kautta – siis pitäytyen paljolti siihen, mitä poliittiset toimijat teksteissään tai puheissaan sanoivat. Mussolini ja Hitler taas ovat enemmän tai vähemmän kuuluisia julkisen valehtelun harjoittamisesta. Heidän sanaansa, olipa se kirjoitettua tai puhuttua, on vaikea luottaa tutkimuskohteena. He pitivät käytännön toimissaan mielessä, että mitä suurempi valhe on, sitä paremmin se uskotaan. Samoin he, ainakin Mussolini, pitivät kaikki mahdollisuudet avoimina ja yrittivät mukautua tilanteeseen väittämällä toisinaan yhtä ja toisinaan toista. Tämä tekee kuitenkin erityisen hankalaksi uskoa mihinkään fasistien yleiseen ideologiaan. Sitä ei yksinkertaisesti ollut, ja vaikka he väittäisivätkin puheissaan tai kirjoituksissaan kannattavansa jotakin ideaa, se voi olla vain retorinen taktiikka. Fasismien teoreetikolle Giovanni Gentilellekin fasismi oli enemminkin metodi kuin sisältö, siis käytännöllistä filosofiaa erotuksena abstraktista teoretisoinnista.

Se, mitä tästä *ei* seuraa, on fasismien ”ytimen” löytyminen jostakin muualta kuin kirjoituksista. Tarkoiton tällä erityisesti sitä tulkintalinjaa, joka halusi löytää fasismien ytimen persoonallisuudesta kun ei löytänyt sitä kirjoituksista. Kuuluisa esimerkki tästä on Erich Frommin ”Pako vapaudesta” (1941), jossa hän väittää fasistisen mielenlaadun syntyvän vapauden pakona, kun yksilö pakenee omaa erillistä identiteettiään yhtymällä kaltaistensa joukkoon joko alistamalla osaksi autoritaarista hierarkiaa tai alistamalla muita. Fasismi on siten Frommin tulkinnan mukaan eräänlaista sadomasokismia. Massakulttuuri tarjoaa ”vapauden vapaudesta” eli vapauden omasta vastuusta. Sittemmin teoriat ovat muuttuneet yksilötasolta kollektiivisiksi ja on ryhdytty puhumaan ”fasistisesta mentaliteetista” tai vastaavista (ks. esim. Bidussa 2001). On esitetty, että fasististen tai autoritaaristen yhteiskuntien tapauksessa ei tulisi puhua ideologioista vaan mentaliteeteista, jotka kollektiivisinkin ovat enemmän emotionaalisia asenteita kuin ajatusjärjestelmiä (vrt. Sundström 2007, 13). Nämä teoriat joutuvat oletamaan fasismien ytimiksi taipumuksen irrationalismiin, alistamiseen ja opportunistisiin,

jotka ovat kuitenkin ristiriitaisia eivätkä selitä suunnitelmallista ja rationaalista toimintaa fasistien taholta, eivätkä toisaalta erottele fasisteja juurikaan muista poliittisten liikkeiden johtajista, esim. kommunistidiktaattoreista.

Toisaalta fasismin määrittelemisen pelkästään yhden henkilön projektiksi, johon lähes kaikki muut ”huijattiin” tai ”manipuloitiin” mukaan, on erittäin arveluttava tulkinta. Se olettaa ensinnäkin, että historian merkittävimpiä voimia olisivat suurmiehet, joiden tahto saa miljoonat ihmiset seuraamaan heitä mitä järjettömmiin projekteihin. Tulkintana tämä on siten lähes vastakkainen näkemykselle, jonka mukaan fasismin nousu johtui jostakin persoonattomasta tai yliyksilöllisestä voimasta kuten modernisaatiosta tai kapitalismin kriisistä. Näiden tulkintojen psykologiset versiot (sveitsiläisen psykologin Alice Millerin Hitler-tutkimukset eräänä esimerkkinä) eivät nähdäkseni kovin vakuuttavasti selitä mitään teemaan liittyvää aspektia. Päinvastoin, niissä uskotaan liikaa yhden yksilön vaikutusmahdollisuuksiin ja toisaalta freudilaisessa hengessä lapsuuteen yksilön käyttäytymistä ohjaavana tekijänä.

Fasismin tietty intellektuaalinen aliarviointi on usein johtanut siihen, ettei sen aatteellista taustaa ole selvitetty kunnolla. On ajateltu, ettei sitä varsinaisesti ole, koska fasistit väitetyksi omaksuivat milloin mitkin aatteita oppinsa tueksi. Tämän johdosta taas fasismin aatteellisesta taustasta tehdyt tutkimukset tyytyvät suotta pelkästään toteamaan ”samankaltaisuuksia” fasismin ja jonkun aiemman ajattelijan teorioissa. Karl Popper, Georg Lukacs ja Bertrand Russell ovat muiden ohella esittäneet ”totalitarismin sukupuuta” tai kehittäneet fasismin teoreettis-filosofista jatkumoa, johon he ovat liittäneet lähes mielivaltaisesti tiettyjä filosofian klassikoita. Näissä ongelmana on tietysti se, etteivät kyseiset ajattelijat (mm. Platon, Hegel, Nietzsche jne.) ole tietoisesti mihinkään tällaiseen traditioon liittyneet, ja koko traditio on sinänsä vain epämääräinen syy–seuraus-suhteiden ketju, jonka voisi yhtä hyvin liittää muihinkin ajattelijoihin (ks. Sundström 2007, 109–110). Samalla tavoin kuin on järjetöntä syyttää Marxia stalinismista, on järjetöntä syyttää Nietzscheä fasismin. Toisaalta nämä ”sukupuut” unohtavat sen tosiseikan, että fasismi käytännössä tarvitsi demokratiaa ja liberalismia syntyäkseen, joten niiden kehittelyyn osallistuneet ajattelijat ovat yhtä paljon syyllisiä fasismin syntyyn kuin vaikkapa Platon. Paremman ”sukupuun” italialaiselle fasismin syyksi saisi luultavasti keskittymällä italialaisen filosofiseen traditioon, jonka vaikutus näkyy selvästi. Esitän lopuksi pari ”avausta” italialaisen fasismin aatteelliseen taustaan.

Anti-filosofia ja kristinuskon vastaisuus

Mussolinin, kuten fasistien yleisemminkin, ”filosofiana” oli tavallaan anti-filosofia: painotus oli ensisijaisesti teoissa sanojen tai ajatusten sijaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut että ajattelua tai menneitä ajattelijoita ei olisi pidetty arvossa. Olihan vastaavasti marxilaisillakin kiinnostusta historiallisiin teoreetikoihin jne., vaikka periaatteessa ajatukset nähtiin vain alarakenteen materiaalistien seikkojen tuottamana heijastumana tms. (tämän on joskus väitetty selittävän marxilaisten vähäisen kiinnostuksen ”aatehistoriaan” tai ideoiden historiaan). Yhtä kaikki, fasistien suhde menneisyyteen oli ambivalentti: joillekin fasismi näyttäytyi erityisesti Rooman perinnön jatkamisena (esim. Gentile), toisille fasismin tuli edustaa absoluuttista alkua, jotakin ennen näkemätöntä, jonka liittäminen johonkin traditioon vähentäisi sen originaalisuutta (esim. Marinetti).²⁰ Jopa Julius Evola, jonka nietscheläiset teemat olivat fasismin kenties ”syvällisintä” filosofiaa, piti välttämättömänä fasismin pitäytymistä antifilosofisena, jotta se pysyisi erossa degeneroituneesta humanisoivasta moralismista ja sentimentalismista ja olisi siten kykenevä aloittamaan aidon henkisen vallankumouksen (ks. Evola 1928 [2000, 282]).

Tietyn tradition ”mystifioinnin” puolesta toimivat kuitenkin ensimmäinen maailmansota ja samoihin aikoihin esiintyneet apokalyptiset aatesuuntaukset, massayhteiskunnan synty ja perinteisten arvojen romahtaminen. Nämä yhdessä saivat aikaan sen että merkityksiä ruvettiin etsimään traditioista, historiasta jne. Edistys alkoi näyttäytyä dekadenssina ja ”tuleminen” ryhdyttiin korvaamaan ”paluulla” (teemasta ks. Härmänmaa 2000, 145–146). Aikakausi ruokki klassismin, traditionalismin ja nationalismin aatteita. Spengler julkaisi v. 1918 ”Länsimaiden perikadon”, jossa kosmopolitismi esitetään oireena sivilisaation degeneroitumisesta. Evolan ajatuksena taas oli Välimeren traditio, paluu tiettyyn esikristilliseen viisauteen ja maailman näkeminen henkisen voiman pelikenttänä. Evola, joka ei koskaan ollut missään varsinaisessa asemassa fasismin eliitissä, halveksui nietscheläisessä hengessä fasistejakin laumamoralisteina ja massojen seuraajina. Evola myös syytti Lännen dekadenssista kristinuskoa:

”Kristinusko on kaiken Lännen korruption aiheuttaneen pahan alku ja juuri. Tämä on totuus, eikä siihen sisälly mitään epävarmaa. Kaikkien hierarkioiden mielipuolisella subversiolla, heikkojen, perinnöttömien, aatelittomien ja traditiottomien ylistämisellä, kutsuen ”rakastamaan” ja ”uskomaan” ja alistumaan, tuhoamalla kaiken

mikä on voimaa, itseriittoista, tietoa ja aristokraattista, suvaitsemattomassa ja käännättävässä fanatismissaan, kristinusko myrkytti Rooman valtakunnan suuruuden. Itsensä ja maailman vihollisena tämä pimeä ja barbaarinen aalto pysyy Lännen rappion suurimpana syynä” (Evola 1928 [2000, 284]).

Nämä Nietzschen ajatuksia toistavat teemat ovat kuitenkin jo italialaisessa traditiossa, Machiavellin kristinuskon kritiikissä, josta Nietzschekin ne on omaksunut²¹. Evolan näkemyksen mukaan kristinusko, tuo ”Palestiinan juutalaisten slummien synkkä tuotos joka saapui saatuttamaan meitä”, oli tunkeutunut tieteen ja yhteiskunnan perustuksiin ja se manifestoitui kaikenlaisen hierarkian ja laadun vastaisuutena, johon liittyi kristinuskon propagoima tasa-arvo, kvantiteetin valta ja demokraattisuus. Evolan mukaan kysymys oli kuitenkin kyvyttömiä välisestä tasa-arvosta, orjien kapinasta, ja yhteiskunnan siteet olivat lähinnä henkisten kerjäläisten välistä veljeyttä jota inspiroi ennen kaikkea yhteinen puute. Soturit olivat degeneroituneet sotilaisiksi.

Fasismi, kuten kansallissosialismikin, on pohjimmiltaan fundamentaalisisessa konfliktissa kristinuskon periaatteiden kanssa. Niihin ei sovi toisen posken kääntäminen eikä nöyryminen tässä maailmassa ja toivon asettaminen seuraavaan elämään. Reaalipoliittisista syistä yhteistyötä kirkon kanssa oli sekä Italian että Saksan fasisteilla, mutta mitä sodan jälkeen olisi tapahtunut, on kokonaan toinen kysymys. Siis jos sen lopputulos olisi ollut toisenlainen. Hitlerin on väitetty sanoneen, että sodan ajaksi Saksa on keskittynyt tärkeimpiin vihollisiin, so. juutalaisiin ja marxilaisiin, mutta sodan jälkeen osansa saa myös kristinusko (ks. Blackburn 1980, 434). On yleisesti tunnettua että natsisiin sisältyi okkultismia ja mystiikkaa joka ei ollut kristillistä vaan pakanallista, eritoten skandinaavista alkuperää. Nietzscheä seuraten natsit pitivät kristinuskoa aasialaisten kalastajien uskontona, jolla ei ollut mitään tekemistä eurooppalaisen kulttuurin kanssa²². Sundström osuu asian ytimeen todetessaan että ”Hitlerin suurin vastustaja ei ollut kirkko instituutiona, vaan kristinuskon moraalinen perintö Saksan kansalle” (Sundström 2007, 188). Yhteistyötä kirkon kanssa siis tehtiin, vaikka ideologisesti aatteiden välillä oli selvä vastakkainasettelu. Siinä mielessä fasistit olivat pragmatisteja.

Uskonto toimi fasisteille sorelilaisen myytin tavoin – sen ei tarvinnut olla ”totta” toimiakseen ihmisiä mobilisoivana voimana. Monet fasismin keskeisistä käsitteistä olivat pitkälti samantyyppisiä: korporatiivinen valtio hylättiin käytännössä muttei puheen tasolla. Fasistien ”kolmannen tien” talousteoria, siis individualismin ja kollektivismien välimuo-

to, oli ennemminkin tapa erottautua liberalismista ja kommunismista teoriassa, ei niinkään käytännössä (ks. Baker 2006, 228). Kristinuskon tapauksessa kysymykseen liittyi myös reaalipoliittisia valintoja – kirkon tuki oli tarpeen fasisteille sekä Italiassa että Saksassa. Hitlerinkin oli retoriikan tasolla kätevää näyttäytyä uskon puolustajana ”jumalattomia” bolshevikkeja vastaan.

Eettinen käsitys valtiosta ja pragmatistinen totuuskäsitys

Fasismia voi myös hyvin perustein tulkita esimerkiksi leimallisen italialaisena aatesuuntauksena ja väittää sen jatkaneen mm. Machiavellin viitoittamaa tietä tiettyjen ajatuskulkujen osalta. Eräs näistä liittyy aiemmin mainittuun kristinuskon vastaisuuteen, toinen esimerkiksi ns. eettiseen käsitykseen valtiosta ja kolmas pragmatistiseen totuuskäsitykseen, jonka mukaan myös moraaliset totuudet ovat konventionaalisia. Norberto Bobbio, italialaisen valtio-opin hiljattain edesmennyt uranuurtaja, ihmetteli joissakin kirjoituksissaan sitä miksi italialaiset poliittiset ajattelijat ovat osallistuneet hyvin vähän liberaalin demokraattisen ajatustradition muodostamiseen. Tällä saralla ei ole italialaisia klassikoita joita voitaisiin verrata Lockeen, Tocquevilleen tai J. S. Milliin²³. Silloinkin kun italialaiset ovat systemaattisesti pohtineet liberalismien perusteesejä, tarkoituksena on ollut ennemminkin niiden alasampuminen kuin kehittäminen. Modernin italialaisen politiikan tieteen suurimpana antina kun voidaan pitää ns. eliittiteoreetikkoja (mm. Labriola, Mosca, Pareto), joiden teoriat pitävät demokratiaa myyttinä historian redusoiduessa lähinnä eri eliittien kiertokulkuun. Bobbion näkemyksen mukaan syy tähän liberalismiin kohdistuvaan halveksuntaan löytyi erilaisesta valtio-käsityksestä: italiassa vallitseva konseptio on ollut saksalaisen perinteen käsitys, jossa valtioon on ajateltu sisältyvän yksilön edun ylittävä tietty eettinen komponentti. Liberaalin tradition perusoletuksena taas ovat luonnonoikeusteorioiden ja/tai yhteiskuntasopimusteorioiden ja niiden käsitys valtiosta ensisijaisesti yksilön oikeuksien ja vapauksien suojaajana.

Toisaalta Edmund Jacobitti on esittänyt, että moderni italialainen ajattelu on poikkeuksellista juuri ”konkreettisen humanismin” vuoksi, jolla hän tarkoittaa tradition antagonismia ”Valistuksen abstrakteja luonnonlakeja ja transsendentaalista kristinuskoa kohtaan” (Jacobitti 1981, 6). Joseph Femia (1998, 1–2) on kehitellyt edellämainittuja Bobbion ja Jacobittin ajatuksia eteenpäin ja väittänyt että tämä vastenmie-

lisyys liberaalin politiikan teorian enemmän tai vähemmän tarvitsemaa abstraktia yksilöä kohtaan johtuu italialaisen tradition transsendenssin vastaisuudesta. Tätä Femia kutsuu Machiavellin perinnöksi. Femian mukaan niinkin erilaisia ajattelijoita kuin Moscaa, Paretoa, Gramscia ja Labriolaa yhdistivät yhteiset viholliset, joihin voidaan lukea essentialismi, universalismi, supra-historialliset tai aprioriset päämäärät, kosmopolitismi jne. Heidän tarkoituksenaan oli siis pitäytyä ”tämänpuoleisessa”, immanentissa, empiirisessä ja historiallisessa maailmassa ja saada teoriansa toimimaan ilman mitään metafysisistä, transsendenttia päämäärää/elementtiä tai kosmopolitismiin liittyvää oletusta ”ihmisyydestä” tms.

On huomionarvoista, että italialainen fasismi edustaa hyvinkin selkeästi edellä mainittua jatkumoa. Tietyn jatkumon olettaminen ei ole aivan tuulesta temmattua sillä monet 1900-luvun ajattelijat, myös fasismin teoreetikot kuten Gentile, julistivat edustavansa samaa ajatuslinjaa kuin Machiavelli, Leonardo da Vinci, Telesio, Campanella, Bruno jne. Lainaus Mussolinin ja Gentilen kirjoittamasta ”Fasismin doktriinista” vuodelta 1932 väittää, että:

*”Historian ulkopuolella ihminen ei ole mitään. Tästä syystä fasismi vastustaa kaikkia individualistisia abstraktioita, jotka pohjautuvat kahdeksannentoista vuosisadan tyyppiseen materialismiin; ja se vastustaa kaikkia jakobinistisia utopioita ja innovaatioita. Se ei usko ”onnellisuuden” mahdollisuuteen maan päällä kuten 1700-luvun taloustieteellinen kirjallisuus toivoo; samalla se hylkää kaikki teologiset käsitykset, joiden mukaan tietynä historiallisena ajanjaksona ihmislaji kehittäisi definiitiivisen järjestelyn. Tämä tarkoittaisi historian ja elämän ulkopuolelle asettumista, jotka ovat jatkuvassa virtauksessa ja muutoksessa”.*²⁴

Vapauden ja valtion yhteenliittyminen ja siten eettinen käsitys valtiosta ihmisen mahdollisuuksien realisoijana eikä oikeuksien turvaajan on selkeä:

*”Ja jos vapaus on todellisen ihmisen vapautta, eikä sen abstraktin sätkynuken jota individualistinen liberalismi tarkoittaa, fasismi on vapauden puolella. Ja ainoa vapaus joka voi olla merkityksellinen, on valtion vapaus ja yksilön vapaus valtiossa”.*²⁵

Fasistien filosofia perustui ajatukseen ”tahdon” ylivallasta suhteessa materiaalsiin esteisiin. Johtajan ja hänen seuraajiensa tahdon riemuvoit-

toa odotellessa kaikki järjestelyt, myös taloudelliset ja poliittiset, jotka epäonnistuivat, epäonnistuivat tahdon ja kyvykkyyden puutteen vuoksi, eivät siis materiaalisten seikkojen tai taloudellisten ”suhdanteiden” tms. vuoksi. Klassinen poliittinen taloustiede piti tahtoa liian vähäisessä asemassa, keskittäen huomion materiaalsiin ja strukturaalsiin seikkoihin, jotka se usein näki ”luonnollisina”. Tämä ero historiaa ohjaavien voimien luonnetta koskevissa käsityksissä selittää osaltaan fasistien vähäisen innostuksen sekä klassiseen liberalistiseen kapitalismiin että kommunistien materialistiseen dialektiikkaan.

Eettinen käsitys valtiosta löytyy paitsi Hegeliltä, jo Machiavellilta. Machiavellille ei ollut muita standardeja kuin historian asettamat – luonnonoikeus ja vastaavat ovat kadonneet. Kaikki moraalit on konventionaalista ja uskonnot, myös kristinusko, täyttävät puhtaasti kansan kontrollifunktiota ja ovat siten vallankäytön välineitä ilman mitään transsendentaalisia totuuksia (ks. Korvela 2006). Machiavelli karistaa metafysiikan ja aprioriset päämäärät seuraavalla tavalla: monet muut filosofit ennen ja jälkeen Machiavellin ovat ajatelleet että on olemassa jonkinlaisia päämääriä, jotka voidaan johtaa ihmisluonnosta, luonnonlaeista yms. ja tieto niiden olemassaolosta voidaan saavuttaa järjellä tai intuitiolla. Vastaavasti näiden pohjalta voidaan mitata tai arvioida eroa ideaalisen ja reaalisen välillä (ks. Berlin 1980). Mutta Machiavellille maailma ei muodosta monistista ja rationaalista kokonaisuutta, eikä hyvillä teoilla ole välttämättä hyviä seurauksia, missä suhteessa hän siis eroaa monista muista ajattelijoina (ks. Korvela 2006). Tämän Machiavellin metafysiikan vastustuksen (sekä sen uskonnollisessa että filosofisessa variaatiossa) on sanottu olevan italialaisen filosofisen tradition eräs tunnusomainen piirre (Femia 2004, 6).

Fasistit ajattelivat Machiavellin tavoin että moraalit, vapaus jne. syntyvät yhteisössä, eikä niitä ole ”annettu” taivaasta tai järkeily luonnosta. Samoin esim. totuus muodostuu käytännössä. Sitä näkemystä, jonka mukaan käytäntö on totuuden ainoa kriteeri, kutsutaan yleisesti pragmatismiksi. Fasistit olivat mitä suurimmassa määrin pragmatisteja. Mussolini luki todistetusti William Jamesia ja aineksia pragmatismiin löytyi myös Machiavellilta. Samalla yksittäinen kansalainen ei ollut tietenkään mikään päämäärä sinänsä vaan uhrattavissa oleva osa kokonaisuutta. Tässä mielessä siis mainittu eettinen käsitys valtiosta oli hyvin vahva fasismissa. Vapaudella ei ole mitään tekemistä sen kanssa että valtion roolia rajoitetaan, sillä vapaus konkretisoituu vasta kun yksilö on osa suurempaa kokonaisuutta. Fasismi ei ollut, toisin kuin sen edustajat usein väittivät, absoluuttinen alku, vaan sen keskeiset ideat voi hyvin johtaa esim. aiemmasta italialaisesta ajattelusta.

Lopuksi

Fasismi on analyyttisenä käsitteenä tyhjä. Eri maiden fasismit eroavat toisistaan niin paljon, ettei fasismi ole mielekäs käsite. Se ei erottele ”fasistisia” järjestelmiä muista tarpeeksi hyvin. Sitä pitäisikin siis kenties käyttää ainoastaan Italian fasisteista puhuttaessa. Toisaalta Italiankin tapauksessa ”fasismi” yleiskäsitteenä tekee hankalaksi ymmärtää eroa liikkeen ja regiimin välillä. Mutta, yhtä kaikki, fasismi ei ole tyhjä käsite poliittisena. Se on mitä kätevin tapa vastustaa jotakin. Vastustajien leimaaminen fasisteiksi toimii tietyissä kiistoissa ja tietyssä traditiossa, vaikkakaan ei ole erityisen selvää mitä silloin vastustetaan kun vastustetaan fasismia. Poliittisen puheen erityispiirre on se, ettei sen tarvitse pitäytyä ”totuudessa” toimiakseen. Suostuttelun ja vastustamisen retoriset strategiat itse asiassa konstruoivat ”totuuden” joissakin poliittisissa kamppailutilanteissa. Fasistit, kuten monet muutkin, ymmärsivät tämän ja hyödynsivät sitä tietoisesti.

Viitteet

- 1 Termin ”ideologia” lanseerasi Antoine Destutt de Tracy 1700-luvulla tarkoittaen sillä oppia ideoista (ideo-logia) samaan tapaan kuin esimerkiksi oppi Maasta on geo-logia ja oppi elämästä bio-logia. Nykyisin ideologia ei tietenkään tarkoita tätä, vaan jotakin aivan muuta. Ideologian määrittely on hankalaa, tarkoitan tässä yhteydessä sillä vain ajatusrakennelmaa, joka ohjaa poliittista toimintaa.
- 2 Tämä ei tarkoita että esimerkiksi marxismi olisi ongelmaton käsite. Kirjoitusten olemassaolo siirtää kiistat tasolle, jossa keskustellaan siitä ”mitä Marx todella sanoi” tai kuka tulkitsee Marxia ”oikein” ja kuka on vastaavasti ”revisionisti”.
- 3 Taustalla vaikutti Robert Michelsin ajatus ns. oligarkian rautaisesta laista, jonka mukaan valta pyrkii demokraattisessakin organisaatioissa keskittymään eliitille (ks. Michels 1986, julkaistu alun perin v. 1911).
- 4 Esimerkiksi Carl J. Friedrich ja Zbigniew K. Brzezinski esittävät kirjassaan ”Totalitarian Dictatorship and Autocracy” (1956) että erityisesti kommunistisia ja kansallissosialistisia järjestelmiä Saksassa ja Neuvostoliitossa yhdistää virallinen kiliastinen ideologia, yhden johtajan johtama joukkopuolue, poliisivoimien käyttö terrorin tarkoituksessa, joukkotiedotusvälineiden tiukka kontrolli puolueen taholta, asevoimien kontrollin keskittyminen puolueelle ja koko talousjärjestelmän tiukka ohjailu. Termiä ”totalitaarinen” käyttivät kuitenkin jo Italian fasistit, viitaten sillä koko yhteiskunnan ohjaamiseen valtion ideologian taakse esimerkiksi radion ja muiden joukkotiedotusvälineiden

- avulla. Myös Hannah Arendtin ”The Origins of Totalitarianism” (1951) esittää natsismin ja stalinismin samankaltaisina totalitaarisina aatteina ja siten Italian fasismista eroavina. Arendtille Italian fasismi ei ollut siis totalitaristista.
- 5 Soveltaen samalla eräänlaista post hoc, ergo propter hoc –ajattelua, joka on argumenttina virheellinen. Eräs tällainen teos on Karl Popperin ”Avoin yhteiskunta ja sen viholliset” (Popper 1974, julkaistu alun perin v. 1945), jossa Popper syyttää mm. Platonia ja Hegeliä profotasisteiksi.
 - 6 Mainittakoon tässä yhteydessä esimerkiksi väitteet oman ajan ja kehityksen rappeutuneisuudesta, henkisen reformaation/vallankumouksen tarpeellisuudesta ja uuden aikakauden aloittamisesta – kaikki teemoja jotka löytyvät paitsi fasismista, myös jo keskiaikaisista milleniaristisista liikkeistä ja eritoten Joakim Fiorelaiselta (joka lanseerasi Kolmannen valtakunnan käsitteen 1100-luvulla) ja vaikkapa Cola di Rienzolta (joka yritti rehabilitoida Rooman tasavallan ja aloittaa uuden moraalisen aikakauden 1300-luvun alkupuolella). Tähän voitaisiin tietysti lisätä myös tietty johtajan deifointi jne.
 - 7 Sisäänrakennettuna näyttää olevan oletus että toisen maailmansodan lopputulos olisi ikään kuin definitiivisesti ratkaissut kysymyksen kilpailevien aatteiden ”paremmuudesta”, argumentti joka kylmän sodan ja kommunismin romahduksen jälkeen huipentuu trendikkääseen historian loppu –keskusteluun.
 - 8 Tässä yhteydessä, tosin kansallissosialismiin liittyen, tunnetuin keskustelu on varmaankin käyty Martin Heideggerin ympärillä. Myös nykyisen paavin poikavuosien jäsenyys Hitler-Jugendissa aiheutti äskettäin jonkinlaisen kohun, vaikka tuona aikana Saksassa jäsenyys oli pakollinen tietyn ikäisille pojille.
 - 9 Eräs fasismien alkuvaiheen kannattajajoukoista koostui Italian parlamentarismien huonojen kompromissien kriitikoista, jotka uneksivat toisesta Risorgimentosta. Heidän mielestään ensimmäinen Risorgimento oli jättänyt Italian kapean oligarkian käsiin, joiden sisällyksettömät poliittiset pelit olivat epäsovivia Italian kulttuuriselle arvovallalle ja suurvaltahankkeille (ks. Paxton 2004, 6).
 - 10 Salon tasavalta (virallisesti Repubblica Sociale Italiana) oli Saksan tukema ja Mussolinin johtama fasistinen valtio, joka pystytettiin Pohjois-Italiaan 1943 saksalaisten joukkojen vapautettua Mussolinin. Nimi juontuu Salon kaupungista Garda-järven rannalla, jota hallinto piti pääpaikkanaan.
 - 11 Klassinen esimerkki tästä tulkinnasta on Wilhelm Reichin ”Fasismien massa-psykologia” (1933 [1982]).
 - 12 Sana propaganda pohjautuu katolisen kirkon opin juurruttamista kuvaavaan sanaan propagare, jolla oli alun perin positiivinen merkitys kansan opettamiseen liittyen. Vasta myöhemmin siihen liitettiin indoktrinaation ajatus.
 - 13 Älymystön roolista ks. d’Orsi 2001.
 - 14 Giacomo Matteotti (1885-1924) oli italialainen sosialistipoliitikko, jonka fasistit murhasivat.
 - 15 Kansallissosialismin ideologiasta on aiemmin ilmestynyt Jouko Jokisalonen (1995) teos.

- ¹⁶ Sama pätee myös fasismin johtohahmoin henkilöinä. Erityisesti Mussolinin intellektuaalista puolta on suotta vähätelty, samoin Mussolinin nuoruuden aatteellisen taustan (siis sosialismin) merkitystä fasismin synnylle (ks. esim. Gregor 1979).
- ¹⁷ Italian mafian osittainen siirtyminen Yhdysvaltoihin 1930-luvulla liittyy juuri tähän.
- ¹⁸ Futurismin ensimmäinen ”manifesti” julkaistiin jo vuonna 1909.
- ¹⁹ Fasistien talousteoriasta ks. Baker 2006.
- ²⁰ Toisaalta esimerkiksi Hitlerin vähäiset viittaukset, niin ”Mein Kampfissa” kuin puheissakin, mihinkään tiettyyn ajattelijaan tai traditioon inspiraation lähteenä voivat johtua joko siitä ettei hän halunnut paljastaa aukkoja omassa sivistyksessään tai toisaalta vähentää sillä tavoin oman ideologiansa omaperäisyyttä.
- ²¹ Machiavellin kristinuskon kritiikistä ks. Korvela 2006.
- ²² Joidenkin tulkintojen mukaan eräs inspiraation lähde tässä suhteessa sekä Hitlerille että Himmlerille oli Michael Prawdinin Gengis Khania käsittelevä teos, jossa Mongolien imperiumin degeneraation syyksi nostettiin buddhalaisuuden tyyntäytävä ja epäsovelias vaikutus – tämä vahvisti Hitlerin ja Himmlerin näkemyksiä siitä että kristinuskko oli samalla tavalla vahingollinen Saksan kansalle (ks. Breitman 1990).
- ²³ Toisaalta esim. Cesare Beccarian voisi hyvällä syyllä laskea tähän joukkoon. Hänen teoksensa *Dei delitti e delle pene* (1764) vaikutti suuresti rikosoikeuden liberalisoimiseen koko Euroopassa. Beccarian ajatusten taustalla ovat ensisijaisesti ranskalaiset valistusfilosofit sekä skottilainen valistus ja utilitarismi. Beccaria oli radikaali mm. siinä mielessä että hän erotti toisistaan rikoksen ja synnin ja siten sekularisoi rikosoikeuden (ks. Beccaria 1998, 44). Häntä vastaan esitetty kritiikki, joka tuli eritoten katolisen kirkon taholta, hyökkäsi rajusti juuri yhteiskuntasopimusteoriaa ja ihmisten tasa-arvoa vastaan.
- ²⁴ ”Fuori della storia l'uomo è nulla. Perciò il fascismo è contro tutte le astrazioni individualistiche, a base materialistica, tipo sec. XVIII; ed è contro tutte le utopie e le innovazioni giacobine. Esso non crede possibile la «felicità» sulla terra come fu nel desiderio della letteratura economicistica del '700, e quindi respinge tutte le concezioni teleologiche per cui a un certo periodo della storia ci sarebbe una sistemazione definitiva del genere umano. Questo significa mettersi fuori della storia e della vita che è continuo fluire e divenire.”
- ²⁵ ”E se la libertà dev'essere l'attributo dell'uomo reale, e non di quell'astratto fantoccio a cui pensava il liberalismo individualistico, il fascismo è per la libertà. È per la sola libertà che possa essere una cosa seria, la libertà dello Stato e dell'individuo nello Stato.”

Lähteet

- Allardyce, Gilbert (1979) "What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept". *The American Historical Review*, Vol. 84, No. 2, 367-388.
- Arendt, Hannah (1951) *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt.
- Baker, David (2006) "The Political Economy of Fascism: Myth or Reality, or Myth and Reality". *New Political Economy*, Vol. 11, No 2, 227-250.
- Beccaria, Cesare (1998) *Rikoksesta ja rangaistuksesta*. Helsinki: Edita.
- Berlin, Isaiah (1980) "The Originality of Machiavelli", teoksessa *Against the Current. Essays in the History of Ideas*. New York: The Viking Press, 25-79.
- Bidussa, David (2001) *La mentalità totalitaria. Storia e antropologia*. Brescia: Morcelliana.
- Blackburn, Gilmer W. (1980) "The Portrayal of Christianity in the History Text-books of Nazi Germany". *Church History*, Vol. 49, No. 4., 433-445.
- Breitman, Richard (1990) "Hitler and Genghis Khan". *Journal of Contemporary History*, Vol. 25, No 2/3, 337-351.
- Corner, Paul (2002) "Italian Fascism: Whatever Happened to Dictatorship?". *The Journal of Modern History* 74, 325-351.
- De Felice, Renzo (1995) *Le interpretazioni del fascismo*. Rooma-Bari: Laterza.
- D'Orsi, Angelo (2001) *Intellettuali nel Novecento italiano*. Torino: Einaudi.
- Evola, Julius (2000 [1928]) *Imperialismo Pagano: Il Fascismo Dinanzi al Pericolo Euro-Cristiano, con una Appendice sulle Reazioni di parte Guelfa*. Osittainen käännös teoksessa Schnapp (toim.): *A Primer of Italian Fascism*. Lincoln ja Lontoo: University of Nebraska Press, 2000, 280-293.
- Femia, Joseph (1998) *The Machiavellian Legacy. Essays in Italian Political Thought*. Lontoo/Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Femia, Joseph (2004) "Machiavelli and Italian Fascism". *History of Political Thought*, Vol. 25, No. 1, 1-15.
- Friedrich, Carl J. & Brzezinski, Zbigniew K. (1956) *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fromm, Erich (1976 [1941]) *Pako vapaudesta*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Gentile, Emilio (1986) "Fascism in Italian Historiography: In Search of an Individual Historical Identity". *Journal of Contemporary History*, Vol. 21, No. 2, 179-208.
- Germino, Dante (1964) "Italian Fascism in the History of Political Thought". *Midwest Journal of Political Science*, Vol 8, No 2, 109-126.
- Goldhagen, Daniel Jonah (1996) *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf.
- Gregor, A. James (1979) *Young Mussolini and the Intellectual Origins of Fascism*. Berkeley: University of California Press.
- Härmänmaa, Marja (1997) "Irrationaalinen fasismi. Futuristinen tulkinta italialaisesta fasismista 1930-luvulla". *Politiikka* 2 / 1997, 146-158.

- Härmänmaa, Marja (2000) ”Kivinen tie Roomaan: klassismin myötä- ja vastoin- käymiset Mussolinin Italiassa”, teoksessa Härmänmaa & Vihavainen (toim.): *Kivettyneet ihanteet. Klassismin nousu maailmansotien välisessä Euroopassa*. Jyväskylä: Atena, 140–176.
- Jacobitti, Edmund (1981) *Revolutionary Humanism and Historicism in Modern Italy*. New Haven: Yale University Press.
- Jokisalo, Jouko (1995) Kansallissosialismin ideologia. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Korvela, Paul-Erik (2006) *The Machiavellian Reformation. An Essay in Political Theory*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ledeer, Michael A. (1976) ”Renzo De Felice and the Controversy over Italian Fascism”. *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 4, 269–283.
- Michels, Robert (1986) *Puoluelaitos nykyajan demokratiassa*. Juva: WSOY.
- Mussolini, Benito [ja Giovanni Gentile] (2000 [1932]) *La dottrina del fascismo*. Käännös teoksessa Schnapp (toim.): *A Primer of Italian Fascism*. Lincoln ja Lontoo: University of Nebraska Press, 2000, 46–71.
- Paxton, Robert A. (2004) *The Anatomy of Fascism*. Lontoo: Allen Lane.
- Popper, Karl R. (1974 [1945]) *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset*. Keuruu: Otava.
- Reich, Wilhelm (1982 [1933]) *Fasismien massapsykologia*. Keuruu: Otava.
- Sundström, Leif (2007) *Fasismi*. Keuruu: Like.